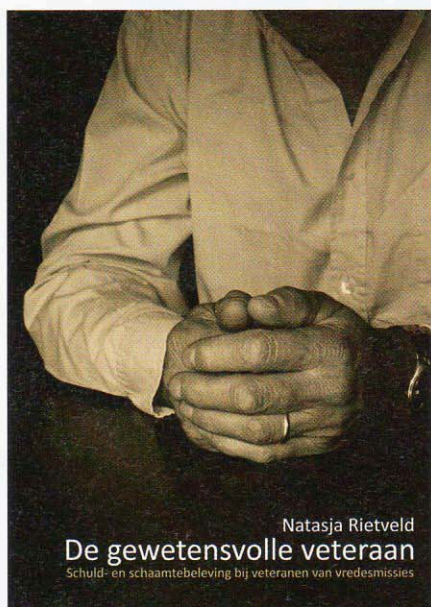

Schuld en schaamte

Ruim 1.100 veteranen van veertien vredesmissies namen in juni 2006 deel aan een grootschalig vragenlijstonderzoek. De vragenlijst was onderdeel van een promotieonderzoek naar missiegerelateerde schuld en schaamte onder veteranen. Het blijkt dat ruim een kwart van de veteranen aan hun uitzendervaringen gerelateerde schuld beleeft en 22 procent schaamte. 4 procent van de veteranen heeft dagelijks regelmatig te kampen met beide emoties.

Door: Natasja Rietveld

De veteranen die deelnamen aan het onderzoek waren uitgezonden naar missies in onder meer Cambodja, Goma, voormalig Joegoslavië en Irak. De veteranen moesten voor het beantwoorden van de vragen in de vragenlijst in gedachten teruggaan naar hun uitzendervaringen, naar de beleving daarvan (ervaring bedreiging of machteloosheid) en stilstaan bij hun gevoelens als zij terugdachten aan het verloop van bepaalde situaties en gebeurtenissen en de eigen verantwoordelijkheid daarvoor. Uit het onderzoek blijkt dat ruim een kwart van de vete-

ranen aan hun uitzendervaringen gerelateerde schuld beleeft en 22 procent schaamte. 4 procent van de veteranen heeft dagelijks regelmatig te kampen met beide emoties. Ongeveer een derde van de veteranen die door hun uitzending schuld of schaamte ervaren, ondervindt hiervan in het dagelijks leven problemen. Deze percentages lijken fors. Anderzijds zijn schuld en schaamte hele normale gevoelens, zeker na het meemaken van ingrijpende ervaringen. '(...) dat je zo machteloos bent. Je zou eigenlijk iedereen willen helpen, maar dat kan bij een miljoen mensen niet. En die taak hadden we eigenlijk wel, althans dat vond ik (...)' (Goma, 1994)

Omstanderrol

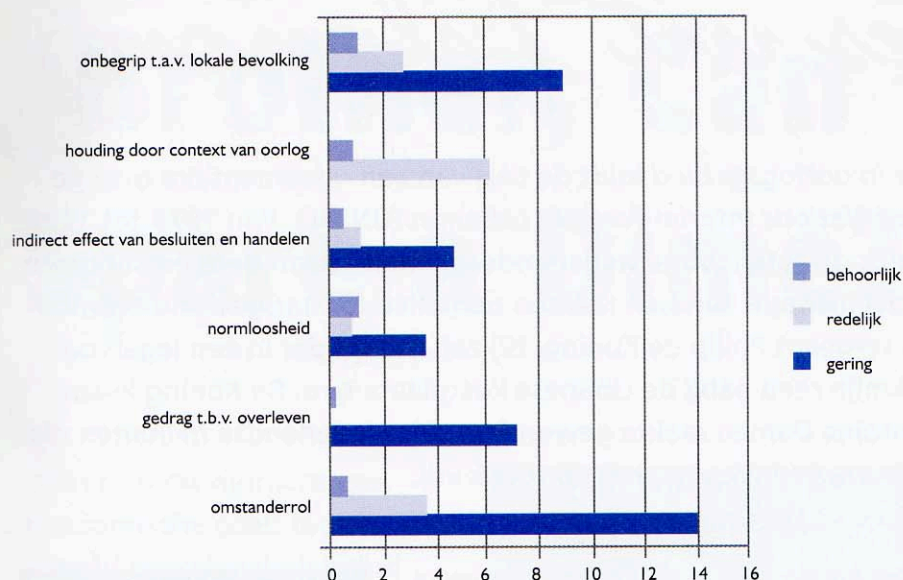
De schuldbeleving blijkt te maken te hebben met uitzendinggerelateerde ervaringen en op basis daarvan zijn zes typen te onderscheiden: (1) 'omstanderschuld'; (2) schuld als gevolg van 'onbegrip ten aanzien van de bevolking in het uitzendgebied'; (3) schuld als gevolg van 'indirect effect van besluiten en handelen'; (4) schuld als gevolg van 'houding en gedrag in de context van oorlog en geweld'; (5) schuld als gevolg van 'handelen en besluiten dat tot overleven leidde of de kans op overleven vergrootte' en (6) schuld als gevolg van 'normloos gedrag in uitzendgebied'. De meeste veteranen (rond 18 procent) gaven aan schuldgevoelens te beleven als gevolg van de 'omstanderrol', zoals bijvoorbeeld 'niet geprotesteerd heb-

ben tegen bruutheid of niet geprobeerd hebben bruutheid te voorkomen' en 'je onvermogen te voorkomen dat letsel wordt toegebracht aan burgers.' Daarnaast bleek dat schuldgevoelens over 'de negatieve houding ten aanzien van de bevolking' en schuldgevoelens als gevolg van 'onbedoeld kwaad hebben gedaan (indirect effect)' van de zes categorieën van schuldbeleving het meest gerapporteerd werden. De eerste scoort rond de 13 procent, waaronder 'geen begrip hebben voor de cultuur of waarden die leven onder de bevolking in het conflictgebied' en 'boosheid voelen ten aanzien van de burgerbevolking.' De tweede scoort rond de 7 procent, waaronder 'bevriend raken met een burger die later gedood is, mogelijk als gevolg van die vriendschap' of 'veroorzaken van kwaad door gebrek aan training, kennis of ervaring' (zie ook *figuur 1*).

De belangrijkste oorzaak van hun uitzendinggerelateerde schuldgevoelens verduidelijken veteranen zelf als volgt: 'het gevoel hebben dat je niet alles uit jezelf hebt gehaald om burgers te helpen' en 'het verschuilen achter je werk om maar niet bij de slachtoffers te hoeven zijn.' Verder bleek dat aan geweld en gevechtsacties gerelateerde schuldbeleving, waaronder overlevingsschuld ('datgene dat je hebt moeten doen om te overleven of je te verdedigen'), als ook schuld door normloosheid ('veroorzaken van kwaad uit vrees of angst') bij veteranen van vredesmissies minder voor te komen.

Als belangrijkste oorzaak voor uitzendinggerelateerde schaamte noemden de respondenten relatief vaak: 'falen', 'machteloos zijn' en 'tekortschieten'. Maar ook schaamden veteranen zich voor 'misdragingen van collega's', 'de respectloze houding ten aanzien van de burgerbevolking in het uitzendgebied', en '(...) voor de eigen luxe op de militaire basis, terwijl niet ver daar vandaan mensen honger leden en onder erbarmelijke omstandigheden moesten leven.'

Figuur 1 Ervaringen in uitzendgebieden die tot schuldbeleving leiden (% van n = 440)

Machteloos

In het onderzoek zien we een direct positief verband tussen de mate waarin veteranen in uitzendgebied 'getuige zijn geweest van ellende en geweld', de mate van 'machteloosheidsbeleving' gedurende de missie en 'verantwoordelijkheidsgevoelens' voor het succesvolle verloop van de missie en de mate van uitzendinggerelateerde schuld en schaamte.

Ook zien we dat in vergelijking met veteranen van boven de 60 jaar veteranen van 21 tot 40 jaar zich in sterkere mate schuldig voelen over en schamen voor uitzendervaringen. Als veteranen in hun beleving minder goed uit de voeten konden met de geweldsinstructies, voelden zij zich gedurende hun missie machtelozer. Veteranen van vredesafdwingende missies voelden zich gedurende de missie in mindere mate machteloos en konden beter uit de voeten met de geweldsinstructies dan veteranen die deelnamen aan vredeshandhavende missies. Daarnaast zien we dat als veteranen vaker 'betrokken waren bij oorlogssituaties en gevechtshandelingen', zij in mindere mate last hebben van uitzendinggerelateerde schaamte.

ISAF

Sinds 2002 nemen Nederlandse militairen deel aan de ISAF-missie (*International Security Assistance Force*) in Afghanistan met verschillende eenheden, waaronder het Provinciaal Reconstructie Team (PRT), *Task Force Uruzgan* (TFU) en *the Battle Group*. De meeste

Nederlandse militairen zijn werkzaam in de Zuidelijke provincie Uruzgan (Deh Rawod en Tarin Kowt). Daarnaast zijn Nederlandse militairen werkzaam in Kabul (hoofdkwartier ISAF) en in Kandahar. Onder meer als gevolg van de missie in Afghanistan groeit het aantal veteranen van dergelijke NAVO-geleide vredesafdwingende missies heel snel en daarmee ook de groep jonge veteranen. Er is in de afgelopen jaren veel veranderd wat betreft de mandaten en geweldsinstructies van vredesmissies. De ISAF-missie verschilt wat dat betreft aanzienlijk van de missies uit deze studie. Daar waar militairen tijdens vooral vredeshandhavende missies relatief vaak machteloos moesten toezien hoe strijdende partijen elkaar en de onschuldige burger geweld aandeden en mensenrechten schonden, is in de ISAF-missie juist een gevechtseenheid operationeel die met militair geweld mag optreden om geweld te stoppen. Daardoor kunnen de andere eenheden hun wederopbouwwerkzaamheden in veiligheid uitvoeren en daarin de beoogde successen boeken. Ondergetekende verwacht gezien de aard en doestelling van de ISAF-missie dat militairen die terugkeren uit Afghanistan minder last zullen hebben van schuldgevoelens of schaamte uit machteloosheid, maar dat andere situaties aan schuld- en schaamtegevoelens ten grondslag zullen liggen. Te denken valt dan aan het niet hebben kunnen voorkomen dat collega's of burgers gewond raakten of omkwamen of aan het verwond of gedood hebben van

tegenstanders. Ook valt dan te denken aan situaties waarin een collega gewond raakte of zelfs gedood werd, terwijl jijzelf ongedeerd bleef.

De typen (oorlogs)situaties die militairen in de ISAF-missie meemaken, herkennen we uit de eerdere Amerikaanse studies onder Vietnamveteranen.

Daarin zien we dat oorlogshandelingen tot *combat guilt* en *survival guilt* kunnen leiden. Bij vredesmissies blijkt dus vooral machteloosheid een belangrijke oorzaak van schuld en schaamte.

Pijnlijke emotie

Schuld en schaamte als gevolg van uitzendervaringen zullen niet verdwijnen door steviger mandaten of beter toereikende geweldsinstructies. Beide emoties maken nu eenmaal deel uit van de normale verwerking van uitzendervaringen. Zij helpen ons ingrijpende ervaringen en onze verantwoordelijkheid in het verloop van situaties en voor het welzijn van anderen te begrijpen, zoals schuld en schaamte in het dagelijks leven ook een belangrijke rol spelen in het begrijpelijk maken van wat er in ons leven gebeurt.

Het is wel belangrijk dat veteranen die schuld en schaamte beleven, begeleid worden bij en kunnen praten over de (zingevings- en verantwoordelijkheids) vragen die beide emoties oproepen. Schaamte is een pijnlijke emotie en kan leiden tot de behoefte zich af te zonderen van anderen. Daardoor kan de veteraan de ingrijpende uitzendervaringen niet verwerken. Als er geen aandacht is voor deze gevoelens kunnen veteranen (blijvende) psychische klachten ontwikkelen. Hierin ligt een belangrijke taak voor Defensie als het gaat om de voorbereiding op uitzendingen en om de begeleiding van militairen gedurende en na de uitzending. Hulpverleners in de nazorg aan veteranen moeten ten slotte alert zijn op schuld en schaamte en de gesloten en negatieve houding die veteranen als gevolg van deze emoties kunnen aannemen. Veteranen blijken gewetensvolle mensen. Het is soms aan anderen de hulp te bieden om ervoor te zorgen dat de last van het verleden niet onnodig zwaar op dat geweten blijft drukken.

Meer informatie over Natasja Rietveld en haar onderzoek is te vinden op www.veteraneninstituut.nl